

ชาตินิยมเชิงศีลธรรมกับการเมืองของความทรงจำ: การสร้างภาพ ‘ศัตรู’ ในข้อพิพาทชายแดน
ไทย-กัมพูชา

Moral nationalism and the politics of memory: The construction of ‘enemy’ images in
the Thai-Cambodian border dispute.

นายไพโรจน์ ปังกร¹

Mr.Pairoj Paphangkorn

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์ข้อพิพาทชายแดนไทย-กัมพูชาในฐานะปรากฏการณ์ทางสังคมการเมือง โดยใช้กรอบแนวคิดชาตินิยมเชิงศีลธรรมและการเมืองของความทรงจำเป็นแกนกลางในการอธิบายบทความตั้งข้อสังเกตว่า ข้อพิพาทชายแดนมิได้ดำรงอยู่เพียงในมิติของอธิปไตย ดินแดน หรือกฎหมายระหว่างประเทศเท่านั้น หากแต่ถูกทำให้มีความหมายทางศีลธรรมผ่านกระบวนการสร้างเรื่องเล่าเกี่ยวกับชาติ ศักดิ์ศรี และประวัติศาสตร์ ซึ่งส่งผลต่อการรับรู้ของสังคมและการกำหนดท่าทีทางการเมืองของรัฐอย่างมีนัยสำคัญ การวิเคราะห์ชี้ให้เห็นว่า ชาตินิยมเชิงศีลธรรมทำงานผ่านการยกชาติขึ้นเป็นหน่วยศีลธรรมสูงสุด และกำหนดกรอบถูกผิดที่ตายตัว โดยอาศัยการเมืองของความทรงจำเป็นเครื่องมือสำคัญในการเลือกจำและเลือกหลงลืมอดีต กระบวนการดังกล่าวนำไปสู่การสร้างภาพศัตรู ที่ทำให้ความขัดแย้งชายแดนถูกทำให้ดูชอบธรรมและหลีกเลี่ยงไม่ได้ ขณะเดียวกันก็ปิดกั้นพื้นที่การวิพากษ์ การประนีประนอม และการมองเห็นความซับซ้อนของความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนสองฝั่งพรมแดน ผลกระทบของชาตินิยมเชิงศีลธรรมต่อความสัมพันธ์ข้ามพรมแดนและสังคมภายในประเทศ โดยเฉพาะการบั่นทอนความไว้วางใจในระดับชุมชนชายแดน การเหมารวมแรงงานข้ามชาติและกลุ่มชาติพันธุ์ และการกลบปัญหาเชิงโครงสร้าง เช่น ความเหลื่อมล้ำและความเปราะบางของพื้นที่ชายแดน ภายใต้กรอบศีลธรรมแบบรัฐศูนย์กลาง ความทุกข์ของมนุษย์จึงมักถูกลดทอนความสำคัญเมื่อเทียบกับศักดิ์ศรีของชาติ เพื่อตอบโต้กรอบดังกล่าวควรหันมาอ่านข้อพิพาทชายแดนผ่านแนวคิดศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์และจริยธรรมแห่งความทรงจำร่วมซึ่งช่วยลดสถานะของชาติจากผู้ตัดสินศีลธรรมสูงสุด และเปิดพื้นที่ให้ความทรงจำที่หลากหลาย โดยเฉพาะความทรงจำของผู้คนชายแดน ได้รับการยอมรับในฐานะส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ร่วม สรุปว่าการขยับ

¹ นักวิชาการอิสระ ; independent Scholar,Thailand

จากชาตินิยมเชิงศีลธรรมไปสู่กรอบที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง เป็นเงื่อนไขสำคัญในการลดการใช้ข้อพิพาทชายแดน เป็นเครื่องมือทางการเมือง และเปิดทางสู่สันติภาพข้ามพรมแดนอย่างยั่งยืนในระยะยาว

คำสำคัญ: ข้อพิพาทชายแดนไทย-กัมพูชา, ชาตินิยมเชิงศีลธรรม, การเมืองของความทรงจำ, การสร้างภาพศัตรู, ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์

Abstract

This article examines the Thai-Cambodian border dispute as a socio-political phenomenon through the analytical lenses of moral nationalism and the politics of memory. It argues that the dispute cannot be understood solely in terms of territorial sovereignty or international law, but must also be seen as a process through which moral meanings are produced and circulated. Narratives of nationhood, dignity, and history are mobilized to frame the border dispute in moral terms, significantly shaping public perception and legitimizing particular political positions adopted by the state. The analysis demonstrates that moral nationalism operates by elevating the nation to the status of the supreme moral subject, establishing rigid binaries of “right” and “wrong.” The politics of memory plays a central role in this process through selective remembering and forgetting, emphasizing historical loss and national humiliation while marginalizing alternative memories of coexistence, interdependence, and everyday cross-border life. As a result, the construction of the “enemy” becomes normalized, rendering the border dispute morally justified and seemingly unavoidable, while simultaneously narrowing the space for critique, compromise, and nuanced understanding. The article further explores the social consequences of moral nationalism for cross-border relations and domestic society. These include the erosion of trust among border communities, the stereotyping and moral stigmatization of Cambodian migrant workers and ethnic minorities, and the obscuring of structural problems such as inequality, underdevelopment, and vulnerability in border areas. Within a state-centered moral framework, human suffering is often subordinated to abstract notions of national dignity and security. In response, the article proposes a shift toward an analytical and normative framework grounded in human dignity and the ethics of shared memory. This approach challenges the monopolization of moral authority by the nation-state and calls for the recognition of plural memories, particularly those of borderland populations, as integral to a shared historical landscape. Rather than rejecting the nation or sovereignty, this perspective seeks to reposition

the nation as one moral frame among others, subject to the primacy of human dignity. The article concludes that moving beyond moral nationalism toward a human-centered framework is essential for reducing the instrumentalization of border disputes in domestic politics and for opening possibilities for sustainable cross-border peace in the long term.

Keywords: Thai–Cambodian border dispute; moral nationalism; politics of memory; enemy construction; human dignity

1. บทนำ

ข้อพิพาทชายแดนระหว่างไทยกับกัมพูชาเป็นหนึ่งในความขัดแย้งที่เกิดขึ้นซ้ำอย่างต่อเนื่องในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และมักถูกอธิบายในกรอบของกฎหมายระหว่างประเทศ อธิปไตย และความมั่นคงของชาติ อย่างไรก็ตามการอธิบายดังกล่าวยังไม่เพียงพอในการทำความเข้าใจว่าทำไมข้อพิพาทลักษณะนี้จึงสามารถถูกปลุกเร้าให้กลับมามีความรุนแรงทางการเมืองและอารมณได้ซ้ำแล้วซ้ำเล่า แม้จะผ่านกระบวนการเจรจา การตัดสินของศาลระหว่างประเทศ หรือกลไกความร่วมมือระดับภูมิภาคมาแล้วหลายครั้งก็ตาม ปรากฏการณ์ดังกล่าวชี้ให้เห็นว่าข้อพิพาทชายแดนไม่ได้ดำรงอยู่เพียงในระดับกายภาพของพื้นที่ หากแต่ฝังรากลึกอยู่ในโครงสร้างทางความคิด ความทรงจำ และศีลธรรมของชาติและสังคม (Thongchai Winichakul, 1994; Smith, 1999)

ในบริบทนี้ “ชาตินิยม” ไม่ได้ทำงานในฐานะอุดมการณ์ทางการเมืองอย่างเป็นทางการเป็นนามธรรมเท่านั้น หากแต่ถูกทำให้กลายเป็นกรอบศีลธรรมที่กำหนดว่าใครคือฝ่ายที่ถูกต้อง ใครคือผู้เสียสละ และใครคือผู้ละเมิดหรือคุกคามชาติ ชาตินิยมจึงทำหน้าที่เชื่อมโยงประวัติศาสตร์ อารมณ และคุณค่าทางศีลธรรมเข้าด้วยกันอย่างแนบแน่น จนทำให้ความขัดแย้งชายแดนถูกแปลงสภาพจากข้อพิพาทเชิงเทคนิคไปเป็น “ปัญหาความถูก-ผิด” ในเชิงศีลธรรม (Anderson, 2006; Billig, 1995) การทำให้ชาติเป็นฝ่ายถูกต้องทางศีลธรรมเช่นนี้ส่งผลให้การตั้งคำถาม หรือการเสนอทางออกทางเลือกถูกมองว่าเป็นการบ่อนทำลายชาติ มากกว่าจะเป็นส่วนหนึ่งของการแสวงหาสันติภาพ ความทรงจำทางประวัติศาสตร์มีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในกระบวนการทำให้ชาตินิยมมีลักษณะเชิงศีลธรรม ความทรงจำเหล่านี้ไม่ได้เป็นเพียงการบันทึกอดีตอย่างเป็นกลาง หากแต่เป็นกระบวนการคัดเลือก ดีความ และจัดลำดับความหมายของเหตุการณ์ในอดีตเพื่อรองรับอัตลักษณ์และผลประโยชน์ของชาติในปัจจุบัน (Hobsbawm & Ranger, 2012; Smith, 1999) ในกรณีข้อพิพาทไทย-กัมพูชา ความทรงจำเกี่ยวกับปราสาท เขตแดน และการสูญเสียในอดีตถูกนำมาใช้ซ้ำอย่างเป็นระบบในวาทกรรมทางการเมืองและสื่อมวลชน เพื่อยืนยันความชอบธรรมของฝ่ายตน และลดทอนความชอบธรรมของฝ่ายตรงข้าม (Charnvit Kasetsiri et al., 2013)

การเมืองของความทรงจำในลักษณะดังกล่าวยังทำหน้าที่ผลิตภาพ “ศัตรู” ในฐานะตัวแทนของความผิดทางศีลธรรมไม่ใช่เพียงคู่เจรจาหรือคู่ขัดแย้งตามปกติ ศัตรูถูกทำให้เป็นผู้ละเมิดอธิปไตย ผู้ไม่เคารพประวัติศาสตร์ หรือผู้คุกคามศักดิ์ศรีของชาติ ซึ่งส่งผลให้ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐถูกตรึงอยู่ในกรอบของความหวาดระแวงและ

ความไม่ไว้วางใจอย่างยากจะคลี่คลาย (Hutchinson, 2005; Zhang & He, 2020) การสร้างศัตรูเช่นนี้ยังมีผลกระทบต่อประชาชนในพื้นที่ชายแดนซึ่งมีประวัติศาสตร์การอยู่ร่วมและการข้ามพรมแดนมาอย่างยาวนาน แต่กลับถูกทำให้หายไปจากเรื่องเล่าทางการของประเทศไทย (Thongchai Winichakul, 2001)

แม้งานวิชาการจำนวนหนึ่งจะศึกษาเรื่องข้อพิพาทไทย-กัมพูชาในมิติประวัติศาสตร์ การเมืองระหว่างประเทศและความมั่นคง (Wyatt, 2003; Vickery, 2007) แต่งานเหล่านี้มักยังไม่ให้ความสำคัญเพียงพอกับมิติของศีลธรรม อารมณ์ และความทรงจำในฐานะโครงสร้างอำนาจ งานศึกษาชาตินิยมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จำนวนมากชี้ให้เห็นว่าชาติไม่ได้ถูกทำให้ดำรงอยู่ผ่านสถาบันทางการเมืองเพียงอย่างเดียว หากแต่ฝังตัวอยู่ในชีวิตประจำวัน ภาษา และความรู้สึกร่วมของผู้คน (Keyes, 2008; Wolters, 1999) อย่างไรก็ตามการเชื่อมโยงประเด็นดังกล่าวเข้ากับการผลิต “ศัตรู” ในข้อพิพาทชายแดนไทย-กัมพูชายังเป็นพื้นที่ที่ต้องการการศึกษาที่ลุ่มลึกมากขึ้น

บทความนี้จึงมีจุดมุ่งหมายในการเสนอกรอบการวิเคราะห์ข้อพิพาทชายแดนไทย-กัมพูชาในฐานะพื้นที่ที่ชาตินิยมเชิงศีลธรรมและการเมืองของความทรงจำทำงานร่วมกันในการสร้างภาพ “ศัตรู” ผ่านการวิเคราะห์เชิงทฤษฎีและเชิงวาทกรรม บทความไม่ได้มุ่งอธิบายว่าใครถูกหรือผิดในเชิงกฎหมาย หากแต่มุ่งทำความเข้าใจกลไกทางความคิดและศีลธรรมที่ทำให้ความขัดแย้งดำรงอยู่และถูกทำให้ชอบธรรมซ้ำแล้วซ้ำเล่า การทำความเข้าใจกลไกดังกล่าวไม่เพียงมีนัยเชิงวิชาการต่อการศึกษาชาตินิยมและความทรงจำเท่านั้น หากแต่ยังมีความสำคัญต่อการเปิดพื้นที่ทางความคิดสำหรับการจัดการความขัดแย้งที่ไม่ตกอยู่ภายใต้กับดักของการเมืองแบบศีลธรรมสุดโต่งในอนาคต (McCargo, 2012; Chambers & Croissant, 2008)

2. กรอบแนวคิดด้วยชาตินิยมเชิงศีลธรรม การเมืองของความทรงจำ และการสร้าง “ศัตรู”

2.1 ชาตินิยมเชิงศีลธรรม: กรอบแนวคิดเชิงสังคมศาสตร์

ในทางสังคมศาสตร์ร่วมสมัย ชาตินิยมมิได้ถูกทำความเข้าใจเพียงในฐานะอุดมการณ์ทางการเมืองที่มุ่งสร้างความจงรักภักดีต่อรัฐชาติ หากแต่เป็นโครงสร้างทางความหมายที่มีมิติทางศีลธรรมกำกับอย่างชัดเจน กล่าวคือชาตินิยมทำหน้าที่กำหนดกรอบคุณค่าเกี่ยวกับความถูกต้อง ความชอบธรรม และความชอบธรรมของการกระทำทั้งในระดับปัจเจกและระดับสาธารณะ แนวคิดเรื่อง “ชุมชนจินตกรรม” ของแอนเดอร์สัน (Anderson, 2006) ชี้ให้เห็นว่าชาติถูกประกอบสร้างผ่านเรื่องเล่า ความทรงจำ และอารมณ์ร่วม ซึ่งล้วนแฝงด้วยการให้คุณค่าเชิงศีลธรรมต่อสมาชิกภายในชาติเดียวกัน และการลดทอนคุณค่าของผู้อื่นที่อยู่นอกขอบเขตของชาตินั้น

การทำงานของชาตินิยมในฐานะกรอบศีลธรรมปรากฏอย่างแนบเนียนผ่านสิ่งที่บิลลิก (Billig, 1995) เรียกว่าชาตินิยมในชีวิตประจำวัน (Banal nationalism) ซึ่งหมายถึงกระบวนการที่สัญลักษณ์ ภาษา และกิจวัตรในชีวิตประจำวัน ทำให้ชาติกลายเป็นสิ่ง “ปกติ” และ “ถูกต้องโดยไม่ต้องอธิบาย” ภายใต้กรอบนี้ความภักดีต่อชาติถูกทำให้เทียบเท่ากับความดีงามทางศีลธรรม ขณะที่การตั้งคำถามหรือการวิพากษ์ชาติอาจถูกมองว่าเป็นพฤติกรรม

ที่เปี่ยมเบนหรือไม่เหมาะสม ชาตินิยมจึงไม่ได้ดำรงอยู่เฉพาะในช่วงวิกฤต หากแต่ฝังตัวอยู่ในโครงสร้างทางสังคม และวัฒนธรรมอย่างต่อเนื่อง

มิติทางศีลธรรมของชาตินิยมมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับความทรงจำร่วมของสังคม งานของสมิธ (Smith, 1999) อธิบายว่าตำนาน วีรบุรุษ และเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ที่ถูกยกย่องล้วนทำหน้าที่เป็นทุนทางศีลธรรมของชาติ ซึ่งถูกนำมาใช้เพื่ออธิบายว่าชาตินั้น “ควรได้รับ” อะไร และ “ไม่ควรถูกกระทำ” อย่างไร ในทำนองเดียวกันฮอบส์บาวมและเรนเจอร์ (Hobsbawm & Ranger, 2012) ชี้ให้เห็นว่าประเพณีและเรื่องเล่าจำนวนมากถูกประดิษฐ์ขึ้นเพื่อสร้างความต่อเนื่องทางศีลธรรมระหว่างอดีตกับปัจจุบันทำให้การเมืองร่วมสมัยสามารถอ้างความชอบธรรมจากอดีตที่ถูกคัดเลือกมาแล้ว

ในบริบทเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ชาตินิยมเชิงศีลธรรมมักปรากฏควบคู่กับความรู้สึกเปราะบางของรัฐชาติ และประสบการณ์ทางประวัติศาสตร์ของการล่าอาณานิคมและการสูญเสียดินแดน แนวคิด “ภูมิภาคของชาติ” ของธงชัย วินิจกุล (Thongchai Winichakul, 1994) แสดงให้เห็นว่าดินแดนของชาติไม่ใช่ข้อเท็จจริงตามธรรมชาติ หากแต่เป็นผลผลิตของความรู้ แผนที่ และอำนาจรัฐสมัยใหม่ เมื่อดินแดนถูกทำให้เป็นส่วนหนึ่งของอัตลักษณ์ทางศีลธรรม การคุกคามพรมแดนจึงถูกตีความว่าเป็นการคุกคามศักดิ์ศรีและความชอบธรรมของชาติทั้งหมด (Wyatt, 2003; Wolters, 1999)

ชาตินิยมเชิงศีลธรรมยังทำหน้าที่สำคัญในการสร้างเส้นแบ่งระหว่าง “พวกเรา” กับ “ผู้อื่น” งานของ ฮัทชินสัน (Hutchinson, 2005) และคีย์ส (Keyes, 2008) เสนอว่าชาตินิยมจำนวนมากดำรงอยู่ในสภาวะของความตึงเครียดเชิงอารมณ์ โดยเฉพาะในภูมิภาคที่มีประวัติศาสตร์ความขัดแย้งกับประเทศเพื่อนบ้าน การกำหนดให้ฝ่ายอื่นเป็นผู้ละเมิดศีลธรรม ไม่ใช่ข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ หรือเป็นภัยต่ออัตลักษณ์ของชาติ ช่วยเสริมสร้างความชอบธรรมให้กับท่าทีแข็งกร้าวของรัฐและการระดมความรู้สึกชาตินิยมในสังคม

ด้วยเหตุนี้ชาตินิยมเชิงศีลธรรมจึงควรถูกมองว่าเป็นกรอบวิเคราะห์ที่ช่วยอธิบายว่าเหตุใดข้อพิพาททางการเมืองหรือดินแดนจึงมักถูกยกระดับให้กลายเป็นประเด็นเชิงคุณค่าและอารมณ์ มากกว่าการถกเถียงเชิงเหตุผลหรือกฎหมายระหว่างประเทศ งานของจางและเหอ (Zhang & He, 2020) ชี้ว่าความทรงจำทางประวัติศาสตร์และศีลธรรมของชาติ มีบทบาทสำคัญในการทำให้ข้อพิพาทอาณาเขตในเอเชียกลายเป็นเรื่องของ “ความถูกต้อง” และ “ความยุติธรรม” มากกว่าการหาทางออกเชิงประนีประนอม กรอบแนวคิดนี้จึงเป็นฐานสำคัญในการทำความเข้าใจข้อพิพาทชายแดนไทย-กัมพูชาในบทถัดไป

2.2 การเมืองของความทรงจำกับการเลือกจำ-ลืม

การเมืองของความทรงจำ (Politics of memory) เป็นกรอบแนวคิดสำคัญในการทำความเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างอดีต ประวัติศาสตร์ และอำนาจในสังคมร่วมสมัย ความทรงจำมิได้เป็นเพียงการบันทึกข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ หากแต่เป็นกระบวนการทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับการคัดเลือก ตีความ และจัดลำดับความสำคัญของเหตุการณ์ในอดีต งานของแอนเดอร์สัน (Anderson, 2006) ชี้ให้เห็นว่าชาติในฐานะชุมชนจินต

กรมตำรวจได้ก็ด้วยเรื่องเล่าร่วมเกี่ยวกับอดีต ซึ่งถูกทำให้มีความหมายทางศีลธรรมและอารมณ์ ความทรงจำจึงเป็นพื้นที่ที่อำนาจทางการเมืองเข้าไปกำกับอย่างต่อเนื่อง

การเลือกจำและการทำให้ลืมมิใช่กระบวนการที่เกิดขึ้นโดยบังเอิญ หากแต่เป็นผลของความสัมพันธ์เชิงอำนาจ งานคลาสสิกของฮอบส์บาวมและเรนเจอร์ (Hobsbawm & Ranger ,2012) แสดงให้เห็นว่าประเพณีและความทรงจำจำนวนมากถูก “ประดิษฐ์” ขึ้นเพื่อสร้างความต่อเนื่องระหว่างอดีตกับปัจจุบัน โดยมีเป้าหมายในการสร้างความชอบธรรมให้กับระเบียบทางการเมืองและสังคม ขณะที่เหตุการณ์หรือเรื่องเล่าที่ท้าทายกรอบศีลธรรมของชาติ มักถูกลดทอนความสำคัญหรือทำให้เงียบหายไปจากความทรงจำสาธารณะ

มิติของการทำให้เงียบ (Silencing) ในความทรงจำของชาติได้รับการวิเคราะห์อย่างชัดเจนในงานของธงชัย (Thongchai Winichakul ,2001) ซึ่งชี้ว่าความทรงจำเกี่ยวกับเหตุการณ์ความรุนแรงทางการเมืองในสังคมไทยถูกจัดการอย่างคลุมเครือและย้อนแย้ง กล่าวคือในขณะที่รัฐและสังคมบางส่วนยอมรับการจดจำเหตุการณ์เหล่านั้นในเชิงพิธีกรรม แต่กลับหลีกเลี่ยงการตั้งคำถามเชิงศีลธรรมต่อโครงสร้างอำนาจที่อยู่เบื้องหลัง ความทรงจำจึงไม่ได้เป็นพื้นที่ของความจริง หากแต่เป็นพื้นที่ของการประนีประนอมทางการเมืองและศีลธรรม

ในบริบทของรัฐชาติความทรงจำยังทำหน้าที่เชื่อมโยงอย่างแนบแน่นกับดินแดนและพรมแดน แนวคิดเรื่อง “ภูมิภายของชาติ” ของธงชัย (Thongchai Winichakul ,1994) ช่วยอธิบายว่าแผนที่และประวัติศาสตร์ถูกใช้เป็นเครื่องมือในการทำให้ดินแดนกลายเป็นส่วนหนึ่งของความทรงจำเชิงศีลธรรมของชาติ เมื่อดินแดนถูกผูกโยงเข้ากับเรื่องเล่าแห่งความสูญเสียหรือความยุติธรรมในอดีต การโต้แย้งทางพรมแดนในปัจจุบันจึงถูกทำให้มีความหมายเกินกว่าประเด็นเชิงกฎหมายหรือเทคนิค (Wyatt, 2003; Wolters, 1999)

การเมืองของความทรงจำยังมีบทบาทสำคัญในการสร้างภาพ “ผู้อื่น” และ “ศัตรู” ในความขัดแย้งระหว่างรัฐ งานของฮัทชินสัน (Hutchinson ,2005) และ คีย์ส (Keyes ,2008) ชี้ว่าความทรงจำเกี่ยวกับอดีตที่เต็มไปด้วยความขัดแย้ง มักถูกนำมาใช้เพื่อกำหนดกรอบศีลธรรมที่ทำให้ฝ่ายตรงข้ามถูกมองว่าเป็นผู้กระทำผิดซ้ำแล้วซ้ำเล่าในประวัติศาสตร์ กระบวนการเช่นนี้ทำให้การเจรจาและการประนีประนอมในปัจจุบันเผชิญกับข้อจำกัดทางอารมณ์และศีลธรรมอย่างมาก

ในระดับเปรียบเทียบงานของจางและเหอ (Zhang & He ,2020) แสดงให้เห็นว่าข้อพิพาทด้านดินแดนในเอเชียจำนวนมากถูกขับเคลื่อนด้วยความทรงจำทางประวัติศาสตร์ที่ถูกทำให้เป็นศีลธรรม มากกว่าการคำนวณผลประโยชน์เชิงเหตุผล การย่ำซ้ำความทรงจำบางชุดและการละเลยความทรงจำทางเลือก ทำให้ความขัดแย้งถูกตรึงอยู่ในกรอบของความถูก-ผิด และยากต่อการคลี่คลายอย่างสันติ ในกรณีข้อพิพาทชายแดนไทย-กัมพูชาการเมืองของความทรงจำจึงเป็นกลไกสำคัญที่ทำให้ความขัดแย้งถูกทำให้ยืดเยื้อและมีพลังเชิงอารมณ์อย่างต่อเนื่อง

2.3 การสร้างภาพ “ศัตรู” และศีลธรรมแห่งพรมแดน

การสร้างภาพ “ศัตรู” (Enemy construction) เป็นกระบวนการสำคัญที่ทำให้ชาตินิยมเชิงศีลธรรมมีพลังทางการเมืองอย่างเป็นรูปธรรม ในทางสังคมศาสตร์ศัตรูมิได้เป็นเพียงฝ่ายตรงข้ามเชิงผลประโยชน์ หากแต่เป็น “ผู้อื่น” ที่ถูกกำหนดสถานะทางศีลธรรมให้ต่ำกว่าหรือผิดไปจากบรรทัดฐานของชาติ งานของแอนเดอร์สัน (Anderson ,2006) ชี้ว่าการจินตนาการถึงชุมชนแห่งชาติย่อมมาพร้อมกับการกำหนดขอบเขตว่าใครไม่อยู่ในชุมชนนั้น การกำหนดเส้นแบ่งดังกล่าวจึงเป็นรากฐานของการทำให้ความขัดแย้งทางการเมืองกลายเป็นเรื่องของความถูก-ผิด มากกว่าความแตกต่างเชิงนโยบาย

ชาตินิยมในชีวิตประจำวัน (Banal nationalism) มีบทบาทสำคัญในการทำให้ภาพของศัตรูกลายเป็นสิ่งที่ดูสมเหตุสมผลและไม่ต้องถูกตั้งคำถาม บิลลิก (Billig ,1995) อธิบายว่าสัญลักษณ์ ภาษา และสื่อมวลชนในชีวิตประจำวัน ช่วยตอกย้ำกรอบการรับรู้ที่ทำให้ชาติถูกมองว่าเป็นฝ่ายบริสุทธิ์หรือถูกคุกคาม ขณะที่ฝ่ายอื่นถูกทำให้เป็นต้นตอของปัญหา กระบวนการเช่นนี้ทำให้ศีลธรรมแห่งชาติแทรกซึมอยู่ในสามัญสำนึกของสังคม โดยไม่จำเป็นต้องอาศัยการโฆษณาชวนเชื่ออย่างเปิดเผย

พรมแดนของรัฐชาติมีบทบาทสำคัญในฐานะพื้นที่เชิงสัญลักษณ์ของการสร้างศัตรู งานของธงชัย (Thongchai Winichakul ,1994) เสนอว่าพรมแดนไม่ได้เป็นเพียงเส้นแบ่งทางภูมิศาสตร์ หากแต่เป็นเส้นแบ่งทางศีลธรรมที่กำหนดว่าใครอยู่ “ภายใน” และใครอยู่ “ภายนอก” ภูมิภาคของชาติ เมื่อพรมแดนถูกทำให้ศักดิ์สิทธิ์และผูกโยงกับอัตลักษณ์ของชาติ การละเมิดหรือทำลายพรมแดนจึงถูกตีความว่าเป็นการกระทำที่ผิดศีลธรรมและไม่อาจยอมรับได้ (Wyatt, 2003; Wolters, 1999)

การสร้างศีลธรรมแห่งพรมแดนมักอาศัยความทรงจำทางประวัติศาสตร์เป็นฐานรองรับ สมิธ(Smith ,1999) ชี้ว่าตำนานเกี่ยวกับการสูญเสีย การถูกคุกคาม หรือการต่อสู้เพื่อปกป้องดินแดน ถูกใช้เป็นแหล่งทุนทางศีลธรรมที่ทำให้ชาติสามารถอ้างความชอบธรรมในการเผชิญหน้ากับผู้อื่น ในทำนองเดียวกันฮอบส์บาวมและเรนเจอร์ (Hobsbawm & Ranger ,2012) แสดงให้เห็นว่าประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับดินแดนและอธิปไตยจำนวนมากถูกประดิษฐ์ขึ้นเพื่อสร้างความรู้สึกร่วมว่าพรมแดนคือสิ่งที่ต้องปกป้องด้วยคุณค่าทางศีลธรรม ไม่ใช่เพียงด้วยกฎหมายหรือการทูต

ในบริบทเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ การสร้างภาพศัตรูมักเชื่อมโยงกับประวัติศาสตร์ความไม่ไว้วางใจระหว่างรัฐชาติที่เกิดขึ้นภายหลังยุคอาณานิคม ฮัทชินสัน (Hutchinson ,2005) และ คีย์ส (Keyes ,2008) ชี้ว่าชาตินิยมในภูมิภาคนี้มักดำรงอยู่ในสภาวะของความเปราะบางเชิงอัตลักษณ์ ทำให้การเมืองของพรมแดนถูกทำให้เป็นเรื่องของศักดิ์ศรีและศีลธรรมมากกว่าการจัดการผลประโยชน์ร่วม การทำให้ประเทศเพื่อนบ้านกลายเป็น “ศัตรูทางประวัติศาสตร์” ช่วยลดทอนความชอบธรรมของอีกฝ่าย และเสริมสร้างความเป็นปึกแผ่นภายในชาติของตนเอง

ในเชิงเปรียบเทียบงานของจางและเหอ (Zhang & He ,2020) แสดงให้เห็นว่าศีลธรรมแห่งพรมแดนเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ข้อพิพาทอาณาเขตในเอเชียยึดเยื้อและยากต่อการคลี่คลาย เมื่อพรมแดนถูกทำให้เป็นสัญลักษณ์ของความถูกต้องทางศีลธรรม การประนีประนอมย่อมถูกตีความว่าเป็นการทรยศต่อชาติ มากกว่า

ทางออกเชิงสันติ กรอบแนวคิดนี้มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการวิเคราะห์ข้อพิพาทชายแดนไทย-กัมพูชา ซึ่งการสร้างภาพ “ศัตรู” และศีลธรรมแห่งพรมแดนได้หล่อหลอมการรับรู้ของสาธารณชนและทำให้ทางการเมืองของรัฐอย่าง ต่อเนื่อง

3. การทำให้ชาติเป็นฝ่ายถูกต้อง: ชาตินิยมเชิงศีลธรรมในข้อพิพาทชายแดน

3.1 ข้อพิพาทชายแดนไทย-กัมพูชาในฐานะพื้นที่ของชาตินิยมเชิงศีลธรรม

ข้อพิพาทชายแดนไทย-กัมพูชา มิได้เป็นเพียงความขัดแย้งเชิงกฎหมายระหว่างประเทศว่าด้วยเส้นเขตแดน หากแต่เป็นพื้นที่ทางสังคมและวัฒนธรรมที่ชาตินิยมเชิงศีลธรรมถูกทำให้ปรากฏอย่างชัดเจน ความขัดแย้งดังกล่าวดำรงอยู่บนฐานของเรื่องเล่าทางประวัติศาสตร์ ความทรงจำร่วม และกรอบคุณค่าที่กำหนดว่าฝ่ายใดคือผู้กระทำผิดและฝ่ายใดคือผู้ถูกกระทำ (Anderson, 2006; Smith, 1999) ในบริบทนี้เส้นพรมแดนจึงไม่ได้เป็นเพียงเส้นบนแผนที่ หากแต่เป็นสัญลักษณ์ของศักดิ์ศรี ความยุติธรรม และความชอบธรรมของชาติ ข้อพิพาทชายแดนไทย-กัมพูชาปรากฏการทำงานของชาตินิยมเชิงศีลธรรมอย่างเข้มข้นเป็นพิเศษในช่วงวิกฤตปราสาทพระวิหาร ระหว่างปี พ.ศ. 2551-2554 ภายหลังจากขึ้นทะเบียนปราสาทพระวิหารเป็นมรดกโลกโดยองค์การยูเนสโกในปี 2008 ซึ่งได้จุดชนวนให้ข้อพิพาทเชิงกฎหมายระหว่างประเทศถูกยกระดับเป็นประเด็นศีลธรรมและอารมณ์ของชาติในพื้นที่การเมืองและสื่อไทยอย่างกว้างขวาง ในช่วงเวลาดังกล่าว การถกเถียงเกี่ยวกับพรมแดนไม่ได้จำกัดอยู่ที่การตีความแผนที่หรือคำตัดสินของศาลยุติธรรมระหว่างประเทศ หากแต่ถูกรอบด้วยเรื่องเล่าความสูญเสียทางประวัติศาสตร์ ศักดิ์ศรีของชาติ และการคุกคามจาก “ผู้อื่น” จนทำให้กัมพูชาถูกทำให้ปรากฏในฐานะคู่ขัดแย้งเชิงศีลธรรมมากกว่าคู่เจรจาทางการทูต กระบวนการนี้สะท้อนให้เห็นว่าข้อพิพาทชายแดนมิได้เป็นเพียงปัญหาเชิงเทคนิคทางกฎหมาย หากแต่เป็นพื้นที่ที่ชาตินิยมเชิงศีลธรรมทำงานอย่างเป็นรูปธรรม ผ่านการเมืองของความทรงจำและการสร้างภาพ “ศัตรู” ซึ่งหล่อหลอมการรับรู้ของสาธารณชนและจำกัดจินตนาการทางการเมืองเกี่ยวกับความเป็นไปได้ของการประนีประนอมอย่างมีนัยสำคัญ

กรณีปราสาทพระวิหารเป็นตัวอย่างสำคัญที่สะท้อนการทำงานของชาตินิยมเชิงศีลธรรมอย่างเป็นรูปธรรม งานของ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, โสธิรัก และ ชัชวาลพงศ์พันธ์ (Charnvit Kasetsiri, Sothirak & Chachavalpongpun, 2013) ชี้ให้เห็นว่าความขัดแย้งดังกล่าวถูกทำให้เป็นเรื่องของ “ความถูกต้องทางประวัติศาสตร์” มากกว่าการตีความตามหลักกฎหมายระหว่างประเทศ ในฝั่งไทยเรื่องเล่าเกี่ยวกับการสูญเสียดินแดนและความไม่เป็นธรรมจากยุคอาณานิคม ถูกนำมาใช้เพื่อสร้างกรอบศีลธรรมว่าชาติไทยเป็นฝ่ายเสียเปรียบและถูกคุกคามอย่างต่อเนื่อง

ความทรงจำเกี่ยวกับการสูญเสียดินแดนดังกล่าวสอดคล้องกับแนวคิด “ภูมิกายาของชาติ” ของ ธงชัย (Thongchai Winichakul, 1994) ซึ่งอธิบายว่าดินแดนของชาติถูกทำให้เป็นส่วนหนึ่งของอัตลักษณ์ทางศีลธรรม

ของรัฐสมัยใหม่ เมื่อดินแดนถูกทำให้ศักดิ์สิทธิ์ การตั้งคำถามต่อเส้นพรมแดนหรือการยอมรับคำตัดสินจากภายนอกย่อมถูกมองว่าเป็นการบั่นทอนศักดิ์ศรีของชาติ มากกว่าจะเป็นการแก้ไขปัญหาตามหลักเหตุผล (Wyatt, 2003)

ในขณะที่เดียวกันฝั่งกัมพูชาที่สร้างกรอบศีลธรรมของตนเองผ่านความทรงจำเกี่ยวกับอารยธรรมขอมและการถูกลดทอนคุณค่าในประวัติศาสตร์ภูมิภาค วิคเคอรี (Vickery, 2007) ชี้ว่าความภาคภูมิใจในอดีตอันยิ่งใหญ่ของอาณาจักรเขมรถูกนำมาใช้เป็นฐานของความชอบธรรม ในการอ้างสิทธิ์ทางดินแดนกระบวนการเช่นนี้สะท้อนให้เห็นว่าทั้งสองฝ่ายต่างใช้ประวัติศาสตร์และความทรงจำเป็นทุนทางศีลธรรมในการทำให้ตนเองเป็นฝ่ายถูกต้อง และทำให้อีกฝ่ายกลายเป็น “ผู้ละเมิด”

การทำให้ข้อพิพาทชายแดนกลายเป็นประเด็นเชิงศีลธรรมส่งผลโดยตรงต่อการรับรู้ของสาธารณชนและพลวัตทางการเมืองภายในประเทศ บิลลิก (Billig, 1995) อธิบายว่าชาตินิยมในชีวิตประจำวันช่วยให้กรอบความคิดดังกล่าวถูกทำให้เป็นสามัญสำนึกผ่านสื่อ การศึกษา และวาทกรรมสาธารณะ เมื่อสังคมถูกหล่อหลอมให้มองข้อพิพาทชายแดนในฐานะการปกป้องความถูกต้องทางศีลธรรม การตั้งคำถามต่อท่าทีของรัฐจึงถูกทำให้ยากยิ่งขึ้น

ด้วยเหตุนี้ข้อพิพาทชายแดนไทย-กัมพูชาจึงควรถูกมองว่าเป็นกระบวนการทางสังคมที่ความทรงจำชาตินิยม และศีลธรรมถูกชักจูงเข้าด้วยกันอย่างซับซ้อน มากกว่าจะเป็นเพียงความขัดแย้งเชิงเทคนิคทางกฎหมายระหว่างประเทศ ดังที่จางและเหอ (Zhang & He, 2020) ชี้ให้เห็นในกรณีเปรียบเทียบของเอเชีย ความขัดแย้งที่ถูกทำให้เป็นศีลธรรมย่อมมีแนวโน้มยึดเยื้อและต้านทานการประนีประนอม กรอบการวิเคราะห์นี้จึงเป็นฐานสำคัญสำหรับการพิจารณาบทบาทของรัฐ สื่อ และสังคมไทยในการผลิตซ้ำภาพ “ศัตรู” ในลำดับถัดไป

ในภาพรวมข้อพิพาทชายแดนไทย-กัมพูชาจึงเป็นพื้นที่ที่ทั้งสองรัฐต่างมีแรงจูงใจเชิงโครงสร้างในการอาศัยชาตินิยมเชิงศีลธรรมเป็นทรัพยากรทางการเมือง แม้จะอยู่ภายใต้บริบททางการเมืองที่แตกต่างกันก็ตาม สำหรับรัฐไทย ชาตินิยมเชิงศีลธรรมทำหน้าที่เชื่อมโยงความทรงจำเรื่องการสูญเสียดินแดนและความไม่เป็นธรรมทางประวัติศาสตร์เข้ากับการกิจของรัฐในการพิทักษ์ศักดิ์ศรีของชาติ ขณะที่ในกรณีกัมพูชา ความภาคภูมิใจในอารยธรรมขอมและการฟื้นฟูเกียรติภูมิของชาติหลังประสบการณ์การถูกลดทอนคุณค่าในเวทีภูมิภาคและนานาชาติ กลายเป็นฐานศีลธรรมสำคัญในการยืนยันความชอบธรรมของรัฐเช่นเดียวกัน ในทั้งสองกรณีการยกระดับข้อพิพาทชายแดนจากประเด็นเชิงเทคนิคทางกฎหมายไปสู่กรอบศีลธรรมว่าด้วยความถูก-ผิดและศักดิ์ศรีของชาติ ช่วยเสริมสร้างความชอบธรรมภายในประเทศ ลดพื้นที่ของการวิพากษ์ และทำให้การสร้างภาพ “ศัตรู” กลายเป็นกลไกที่ดูสมเหตุสมผลทางการเมือง การทำความเข้าใจตรรกะร่วมดังกล่าวเป็นจุดตั้งต้นสำคัญในการวิเคราะห์บทบาทของรัฐในการผลิตซ้ำความเป็นศัตรูผ่านวาทกรรมทางการเมือง ซึ่งจะถูกอภิปรายในส่วนถัดไป

3.2 บทบาทของรัฐและวาทกรรมทางการเมืองในการผลิตซ้ำความเป็นศัตรู

รัฐมีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในการผลิตและทำให้ความเป็น “ศัตรู” กลายเป็นกรอบการรับรู้ที่ถูกต้องทางศีลธรรมในสังคม ผ่านกลไกของวาทกรรมทางการเมือง นโยบายสาธารณะ และสถาบันทางความรู้ แนวคิดของแอน

เดอร์สัน (Anderson ,2006) ชี้ว่ารัฐชาติเป็นผู้มีอำนาจหลักในการกำหนดเรื่องเล่าร่วมเกี่ยวกับชาติ โดยเฉพาะในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับอธิปไตยและดินแดน เมื่อรัฐเลือกเล่าเรื่องข้อพิพาทชายแดนในฐานะการคุกคามจากภายนอก วาทกรรมดังกล่าวย่อมสร้างกรอบศีลธรรมที่ทำให้การเผชิญหน้ากับประเทศเพื่อนบ้านดูเป็นสิ่งจำเป็นและชอบธรรม

วาทกรรมของรัฐมักอาศัยประวัติศาสตร์และความทรงจำร่วมเป็นฐานในการสร้างความชอบธรรม งานของสมิธ (Smith ,1999) และเดียวกัน ฮอบส์บาวมและเรนเจอร์ (Hobsbawm & Ranger ,2012) แสดงให้เห็นว่าการอ้างอิงอดีตมิได้เป็นการเล่าประวัติศาสตร์อย่างเป็นกลาง หากแต่เป็นการคัดเลือกเหตุการณ์และความหมายที่สอดคล้องกับกรอบศีลธรรมของชาติ ในกรณีข้อพิพาทไทย-กัมพูชา การหยิบยกเรื่องเล่าการสูญเสียดินแดนหรือความไม่เป็นธรรมในอดีต ทำให้รัฐสามารถวางตนเองในสถานะของผู้ปกป้องศักดิ์ศรีและความยุติธรรมของชาติได้อย่างมีพลัง

บทบาทของรัฐในการผลิตซ้ำความเป็นศัตรูมิได้จำกัดอยู่เพียงถ้อยแถลงทางการเมือง หากแต่ขยายไปสู่สื่อการศึกษา และระบบราชการ ซึ่งเป็นพื้นที่ของชาตินิยมในชีวิตประจำวันตามแนวคิดของ บิลลิก (Billig ,1995) หลักสูตรการศึกษา พิธีกรรมของรัฐ และการรายงานข่าว ล้วนมีส่วนทำให้กรอบการรับรู้เกี่ยวกับประเทศเพื่อนบ้านถูกทำให้เป็นสามัญสำนึก เมื่อภาพของ “เรา” ในฐานะฝ่ายถูกต้องถูกตอกย้ำอย่างต่อเนื่อง ภาพของ “เขา” ในฐานะฝ่ายคุกคามก็ยิ่งถูกทำให้แข็งตัวและยากต่อการท้าทาย

ในบริบทการเมืองภายในประเทศ วาทกรรมชาตินิยมเชิงศีลธรรมยังถูกใช้เป็นเครื่องมือในการจัดการความขัดแย้งทางการเมือง งานของฮัทชินสัน (Hutchinson ,2005) ชี้ว่าชาตินิยมมักถูกนำมาใช้เพื่อสร้างความเป็นเอกภาพภายในชาติในช่วงที่รัฐเผชิญแรงกดดันหรือความชอบธรรมที่สั่นคลอน การยกระดับข้อพิพาทชายแดนให้เป็นประเด็นศีลธรรม ทำให้ความขัดแย้งภายในถูกกลบด้วยการเผชิญหน้ากับ “ศัตรูภายนอก” และลดพื้นที่ของการวิพากษ์นโยบายของรัฐเอง

กรอบวาทกรรมของรัฐยังมีผลต่อการรับรู้ของสาธารณชนต่อความเป็นไปได้ของการประนีประนอม เมื่อพรมแดนและอธิปไตยถูกทำให้เป็นเรื่องศักดิ์สิทธิ์ การยอมรับกระบวนการทางกฎหมายระหว่างประเทศหรือการเจรจาเชิงประนีประนอมอาจถูกตีความว่าเป็นการยอมจำนนหรือทรยศต่อชาติ ดังที่ธงชัย(Thongchai Winichakul ,1994) และ ไวแอตต์ (Wyatt ,2003) ชี้ให้เห็นว่าศีลธรรมแห่งพรมแดนที่รัฐสร้างขึ้น มักจำกัดจินตนาการทางการเมืองของสังคมให้แคบลง

ในเชิงเปรียบเทียบงานของจางและเหอ (Zhang &He ,2020) ชี้ว่ารัฐในเอเชียจำนวนมากใช้วาทกรรมชาตินิยมเชิงศีลธรรมเพื่อรักษาความชอบธรรม ในการจัดการข้อพิพาทอาณาเขต แม้ว่าวาทกรรมดังกล่าวจะช่วยเสริมความชอบธรรมในระยะสั้น แต่กลับมีแนวโน้มทำให้ความขัดแย้งยืดเยื้อและลดโอกาสของการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ ในกรณีไทย-กัมพูชา บทบาทของรัฐในการผลิตซ้ำภาพศัตรูจึงเป็นปัจจัยสำคัญที่ต้องได้รับการวิเคราะห์ควบคู่กับบทบาทของสื่อและสังคมพลเมืองในลำดับถัดไป

3.3 บทบาทของสื่อมวลชนกับการทำให้ความทรงจำเชิงศีลธรรมกลายเป็นสามัญสำนึก

สื่อมวลชนมีบทบาทสำคัญในการถ่ายทอดและทำให้วาทกรรมของรัฐเกี่ยวกับข้อพิพาทชายแดนกลายเป็นส่วนหนึ่งของการรับรู้ในชีวิตประจำวันของสังคม ในเชิงสังคมศาสตร์ สื่อไม่ได้เป็นเพียงผู้รายงานข้อเท็จจริง หากแต่เป็นผู้คัดเลือกกรอบการเล่าเรื่อง (Framing) ที่กำหนดความหมายทางศีลธรรมของเหตุการณ์ แอนเดอร์สัน (Anderson, 2006) ชี้ว่าสื่อเป็นกลไกสำคัญในการธำรงชุมชนจิตกรรมของชาติ เพราะช่วยทำให้สมาชิกของชาติจินตนาการถึงประสบการณ์ร่วม แม้จะไม่เคยเผชิญเหตุการณ์นั้นโดยตรงก็ตาม

การทำงานของสื่อในบริบทข้อพิพาทชายแดนมักสอดคล้องกับแนวคิดชาตินิยมในชีวิตประจำวันของ บิลลิก (Billig, 1995) กล่าวคือการนำเสนอข่าว การใช้ถ้อยคำ และการเลือกภาพประกอบ ล้วนตอกย้ำกรอบคิดว่าชาติเป็นฝ่ายถูกต้องและกำลังเผชิญภัยคุกคามจากภายนอก โดยไม่จำเป็นต้องใช้ถ้อยคำปลุกระดมอย่างโจ่งแจ้ง กระบวนการเช่นนี้ทำให้ความทรงจำเชิงศีลธรรมเกี่ยวกับข้อพิพาทถูกทำให้เป็นเรื่องปกติ และยากต่อการถูกตั้งคำถามในพื้นที่สาธารณะ

สื่อยังมีบทบาทในการคัดเลือกอดีตที่ควรถูกจดจำและอดีตที่ควรถูกทำให้เลือนหาย สอดคล้องกับข้อเสนอของ ฮอบส์บาวมและเรนเจอร์ (Hobsbawm & Ranger, 2012) ที่ชี้ว่าการเล่าเรื่องอดีตมักเป็นการประดิษฐ์และจัดวางความหมายใหม่เพื่อรับใช้ปัจจุบัน ในกรณีข้อพิพาทไทย-กัมพูชา เหตุการณ์บางช่วง เช่น การสูญเสียดินแดนหรือความตึงเครียดทางประวัติศาสตร์ถูกนำเสนออย่างเข้มข้น ขณะที่มิติของการอยู่ร่วมกัน การแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรม หรือความซับซ้อนของบริบทกฎหมายระหว่างประเทศกลับถูกกล่าวถึงน้อยมาก

การนำเสนอของสื่อในลักษณะดังกล่าวมีผลต่อการสร้างภาพ “ศัตรู” ในจินตนาการของสาธารณชน สมิธ (Smith, 1999) ชี้ว่าความทรงจำและตำนานของชาติทำหน้าที่เป็นแหล่งทุนทางศีลธรรมที่ทำให้การแบ่งแยกระหว่าง “พวกเรา” และ “ผู้อื่น” ดูเป็นธรรมชาติ เมื่อสื่อผลิตซ้ำภาพของประเทศเพื่อนบ้านในฐานะผู้รุกรานหรือผู้ไม่เคารพประวัติศาสตร์ ภาพดังกล่าวย่อมเสริมสร้างกรอบศีลธรรมที่ทำให้ความไม่ไว้วางใจและความหวาดระแวงถูกทำให้ชอบธรรม

บทบาทของสื่อยังเชื่อมโยงอย่างใกล้ชิดกับศีลธรรมแห่งพรมแดน ตามแนวคิดภูมิภาควิทยาของชาติของธงชัย (Thongchai Winichakul, 1994) การรายงานข่าวเกี่ยวกับพรมแดนและดินแดนมักทำให้เส้นเขตแดนถูกทำให้เป็นสัญลักษณ์ของศักดิ์ศรีและอธิปไตย เมื่อสื่อเน้นย้ำภาพของการละเมิดพรมแดนหรือการคุกคามอธิปไตย การเจรจาหรือการประนีประนอมจึงถูกทำให้ดูเป็นเรื่องที่ขัดต่อศีลธรรมของชาติ (Wyatt, 2003; Wolters, 1999)

ในเชิงเปรียบเทียบ งานของจางและเหอ (Zhang & He, 2020) ชี้ว่าสื่อในหลายประเทศเอเชียมีบทบาทสำคัญในการทำให้ข้อพิพาทอาณาเขตถูกตรึงอยู่ในกรอบศีลธรรมและอารมณ์ มากกว่าการเปิดพื้นที่ให้กับการถกเถียงเชิงเหตุผล ผลที่ตามมาคือความขัดแย้งถูกทำให้ยืดเยื้อและยากต่อการคลี่คลายอย่างสันติ ในกรณีไทย-กัมพูชา บทบาทของสื่อจึงไม่เพียงสะท้อนวาทกรรมของรัฐ หากแต่มีส่วนอย่างแข็งขันในการผลิตซ้ำความทรงจำเชิงศีลธรรมและภาพของ “ศัตรู” ซึ่งส่งผลต่อทัศนคติของสังคมในระยะยาว

4. การเมืองของความทรงจำ: ประวัติศาสตร์ที่ถูกเลือกเล่าและถูกทำให้เงียบ

4.1 ชาตินิยมเชิงศีลธรรมกับการเมืองของความทรงจำในข้อพิพาทชายแดนไทย-กัมพูชา

จากการวิเคราะห์ในบทก่อนหน้า สามารถอภิปรายได้ว่าข้อพิพาทชายแดนไทย-กัมพูชาไม่อาจอธิบายได้อย่างเพียงพอผ่านกรอบกฎหมายระหว่างประเทศหรือผลประโยชน์เชิงยุทธศาสตร์เพียงอย่างเดียว หากแต่ต้องทำความเข้าใจในฐานะกระบวนการทางสังคมที่ชาตินิยมเชิงศีลธรรมและการเมืองของความทรงจำทำงานร่วมกันอย่างแนบแน่น ดังที่แอนเดอร์สัน (Anderson, 2006) และสมิธ (Smith, 1999) เสนอไว้ ชาติในฐานะชุมชนจินตกรรมดำรงอยู่ได้ด้วยเรื่องเล่าทางศีลธรรมเกี่ยวกับอดีต ซึ่งในกรณีนี้ถูกนำมาใช้เพื่ออธิบายความชอบธรรม ของท่าทีแข็งกร้าวต่อประเทศเพื่อนบ้าน

การเมืองของความทรงจำในบริบทไทย-กัมพูชาปรากฏในรูปแบบของการเลือกจำอดีตบางชุดอย่างเข้มข้น ขณะเดียวกันก็ทำให้ความทรงจำทางเลือกถูกลดทอนหรือทำให้เลือนหาย งานของฮอบส์บาวมและเรนเจอร์ (Hobsbawm & Ranger, 2012) และธงชัย (Thongchai Winichakul, 2001) ช่วยอธิบายว่ากระบวนการเช่นนี้มีใช้ความบังเอิญ หากแต่เป็นการจัดการอดีตเพื่อสร้างกรอบศีลธรรมที่เอื้อต่อการเมืองในปัจจุบัน ความทรงจำเกี่ยวกับการสูญเสียดินแดนและความไม่เป็นธรรมทางประวัติศาสตร์จึงถูกทำให้เป็นแก่นกลางของการรับรู้สาธารณะ

เมื่อความทรงจำถูกทำให้เป็นศีลธรรม การสร้างภาพ “ศัตรู” ก็เกิดขึ้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ดังที่ ฮัทชินสัน (Hutchinson, 2005) และคีย์ส (Keyes, 2008) ชี้ว่าชาตินิยมมักต้องอาศัยผู้อื่นในฐานะฝ่ายตรงข้ามเพื่อเสริมสร้างความเป็นเอกภาพภายในชาติ ในกรณีไทย-กัมพูชาการกำหนดให้อีกฝ่ายเป็นผู้ละเมิดประวัติศาสตร์หรือคุกคามอธิปไตย ช่วยทำให้การเผชิญหน้าและความไม่ไว้วางใจถูกทำให้ชอบธรรมในเชิงศีลธรรม มากกว่าการถูกมองว่าเป็นผลของการเมืองเชิงอำนาจ

บทบาทของรัฐและสื่อมวลชนที่วิเคราะห์มาในบทที่ 3 ชี้ให้เห็นว่าชาตินิยมเชิงศีลธรรมถูกทำให้กลายเป็นสามัญสำนึกผ่านกลไกของชาตินิยมในชีวิตประจำวัน (Billig, 1995) เมื่อกรอบการรับรู้ดังกล่าวถูกฝังตัวอยู่ในระบบการศึกษา สื่อ และวาทกรรมสาธารณะ การตั้งคำถามต่อท่าทีของรัฐหรือการเสนอทางออกเชิงประนีประนอมจึงถูกจำกัดโดยกรอบศีลธรรมแห่งพรมแดน ตามแนวคิดภูมิภายาของชาติของธงชัย (Thongchai Winichakul, 1994)

ในเชิงเปรียบเทียบกรณีไทย-กัมพูชามีลักษณะสอดคล้องกับข้อค้นพบของจางและเหอ (Zhang & He, 2020) ที่ชี้ว่าข้อพิพาทอาณาเขตในเอเชียจำนวนมากถูกตรึงไว้ด้วยความทรงจำทางศีลธรรม มากกว่าการคำนวณเชิงเหตุผลหรือผลประโยชน์ร่วม เมื่อพรมแดนถูกทำให้เป็นสัญลักษณ์ของศักดิ์ศรีและความถูกต้อง การประนีประนอมย่อมถูกตีความว่าเป็นการสูญเสียทางศีลธรรม ไม่ใช่ความก้าวหน้าเชิงสันติภาพ

ดังนั้นการทำความเข้าใจข้อพิพาทชายแดนไทย-กัมพูชาผ่านกรอบชาตินิยมเชิงศีลธรรมและการเมืองของความทรงจำ ช่วยเปิดพื้นที่ให้เห็นพลวัตเชิงอำนาจที่มักถูกมองข้ามในกรอบการวิเคราะห์แบบดั้งเดิม การอภิปรายเช่นนี้ไม่เพียงช่วยอธิบายเหตุใดความขัดแย้งจึงยืดเยื้อ หากแต่ยังชี้ให้เห็นข้อจำกัดเชิงโครงสร้างของการเมืองไทยที่

ยังคงพึ่งพาการสร้างศรัทธาภายนอกเพื่อค้ำจุนความชอบธรรมของรัฐ ซึ่งจะนำไปสู่การอภิปรายเชิงวิพากษ์และข้อเสนอเชิงนโยบายในลำดับถัดไป

4.2 ชาตินิยมเชิงศีลธรรมในฐานะกลไกทำให้ความขัดแย้ง “ชอบธรรม”

ชาตินิยมเชิงศีลธรรม (moral nationalism) ในบริบทข้อพิพาทชายแดนไทย-กัมพูชา มิได้ทำหน้าที่เพียงปลุกเร้าความรู้สึกผูกพันต่อชาติ หากแต่ทำหน้าที่เป็น “กลไกให้ความชอบธรรม” แก่ท่าทีทางการเมืองและการใช้อำนาจของรัฐ โดยการกำหนดกรอบคุณค่าที่แบ่งแยกระหว่างฝ่ายที่ถูกมองว่า “ถูกต้อง-ดีงาม-รักชาติ” กับฝ่ายที่ถูกทำให้กลายเป็น “ผิด-คุกคาม-ไม่จงรักภักดี” กลไกนี้สะท้อนแนวคิดของบิลลิก (Billig, 1995) ที่ชี้ว่าชาตินิยมในชีวิตประจำวันมิได้ปรากฏในรูปความรุนแรงเสมอไป แต่ฝังตัวอยู่ในวาทกรรมทางศีลธรรมที่ดูเป็นสามัญสำนึก และยากต่อการตั้งคำถาม

ในกรณีข้อพิพาทชายแดน การอ้างถึง “ศักดิ์ศรีของชาติ” และ “เกียรติภูมิทางประวัติศาสตร์” มักถูกผูกโยงเข้ากับคุณค่าทางศีลธรรม เช่น ความกตัญญูต่อบรรพชน ความเสียสละของทหาร และหน้าที่ของพลเมืองในการปกป้องแผ่นดิน การเชื่อมโยงเช่นนี้ทำให้ข้อเรียกร้องทางการเมืองของรัฐหรือชนชั้นนำถูกทำให้ดูเป็นสิ่งที่ “หลีกเลี่ยงไม่ได้” และ “ถูกต้องตามศีลธรรม” มากกว่าจะเป็นทางเลือกเชิงนโยบายที่สามารถถกเถียงได้ (Anderson, 2006; McCargo, 2019)

ขณะเดียวกันชาตินิยมเชิงศีลธรรมยังทำหน้าที่ปิดพื้นที่การวิพากษ์ โดยการทำให้เสียงที่ตั้งคำถามต่อท่าทีแข็งกร้าวของรัฐถูกมองว่าเป็นภัยต่อชาติหรือเป็นการ “เข้าข้างศัตรู” ปรากฏการณ์นี้สอดคล้องกับแนวคิดเรื่องการสร้างขอบเขตทางศีลธรรม (Moral boundary-making) ของลามอนต์ (Lamont, 1992) ซึ่งชี้ว่าการกำหนดเส้นแบ่งทางศีลธรรมเป็นกระบวนการทางสังคมที่มีผลโดยตรงต่อการรวม (Inclusion-exclusion) ในพื้นที่สาธารณะในบริบทไทย-กัมพูชา เส้นแบ่งดังกล่าวทำให้การถกเถียงเชิงสันติหรือการมองปัญหาชายแดนในฐานะประเด็นความร่วมมือข้ามพรมแดนถูกลดทอนความชอบธรรมลง

นอกจากนี้การทำให้ความขัดแย้ง “ชอบธรรม” ผ่านกรอบศีลธรรมยังมีผลต่อการทำให้ความรุนแรงเชิงสัญลักษณ์และเชิงโครงสร้างถูกมองว่าเป็นสิ่งจำเป็นและสมเหตุสมผล ดังที่บูร์ดิเยอ (Bourdieu, 1991) อธิบายว่าอำนาจเชิงสัญลักษณ์สามารถทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพเมื่อผู้ถูกปกครองยอมรับกรอบความหมายที่ครอบงำตนเอง ในกรณีนี้การยอมรับวาทกรรมชาตินิยมเชิงศีลธรรมทำให้สังคมพร้อมจะมองข้ามผลกระทบต่อประชาชนชายแดน ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนข้ามชาติพันธุ์ และโอกาสในการสร้างสันติภาพระยะยาว

ในภาพรวมชาตินิยมเชิงศีลธรรมจึงไม่ใช่เพียงชุดความเชื่อทางอารมณ์ หากแต่เป็นโครงสร้างทางวาทกรรมที่ทำให้ความขัดแย้งชายแดนถูกทำให้ “ถูกต้อง” ในเชิงคุณค่า และยากต่อการคลี่คลายด้วยเหตุผลเชิงวิพากษ์ การทำความเข้าใจกลไกนี้เป็นฐานสำคัญในการตั้งคำถามต่อการเมืองของความทรงจำและการสร้างภาพศัตรู ซึ่งจะนำไปสู่การอภิปรายในส่วนถัดไปว่ามีทางเลือกอื่นใดบ้างในการจัดการข้อพิพาทชายแดนโดยไม่ตกอยู่ภายใต้กรอบศีลธรรมแบบตายตัวและ ฝ่ายอื่นนอกจากความเป็นมนุษย์ร่วมกัน

ในทางปฏิบัติการทำให้ข้อพิพาทชายแดนมีความชอบธรรมผ่านกรอบชาตินิยมเชิงศีลธรรมปรากฏอย่างเป็นรูปธรรมทั้งในวาทกรรมของรัฐและการนำเสนอของสื่อมวลชนของไทยและกัมพูชา ในบริบทของไทย ข่าวสารและถ้อยแถลงของผู้นำทางการเมืองและฝ่ายความมั่นคงมักกรอบข้อพิพาทชายแดนในฐานะภารกิจทางศีลธรรมของรัฐในการ “ปกป้องอธิปไตย” และ “รักษาศักดิ์ศรีของชาติ” โดยใช้ถ้อยคำที่ทำให้การยอมรับคำตัดสินหรือการประนีประนอมถูกต้องดีความเป็นไปของการยอมจำนนหรือการละเลยหน้าที่ต่อชาติ ในทำนองเดียวกันฝั่งกัมพูชาได้อาศัยวาทกรรมเกี่ยวกับอารยธรรมขอมและความเป็นเจ้าของทางประวัติศาสตร์ของปราสาทและดินแดนชายแดนเพื่อยืนยันความชอบธรรมทางศีลธรรมของรัฐในการเผชิญหน้ากับอีกฝ่าย โดยนำเสนอข้อพิพาทในฐานะการปกป้องเกียรติภูมิของชาติจากการถูกลดทอนคุณค่า กระบวนการเหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่า ชาตินิยมเชิงศีลธรรมมิได้เป็นเพียงกรอบคิดเชิงนามธรรม หากแต่เป็นเครื่องมือเชิงวาทกรรมที่รัฐทั้งสองฝ่ายนำมาใช้จริง เพื่อให้ข้อพิพาทชายแดนถูกต้อง ชอบธรรม และหลีกเลี่ยงไม่ได้ในสายตาของสาธารณชน

4.3 ผลกระทบของชาตินิยมเชิงศีลธรรมต่อความสัมพันธ์ข้ามพรมแดนและสังคมภายใน

ผลกระทบสำคัญประการหนึ่งของชาตินิยมเชิงศีลธรรมในบริบทข้อพิพาทชายแดนไทย-กัมพูชา คือการบั่นทอนความสัมพันธ์ข้ามพรมแดนในระดับชุมชนและชีวิตประจำวัน แม้พื้นที่ชายแดนจะเป็นพื้นที่ของการพึ่งพาอาศัยกันทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมมาอย่างยาวนาน แต่กรอบศีลธรรมแบบชาตินิยมกลับทำให้ความสัมพันธ์เหล่านี้ถูกตีความใหม่ในฐานะพื้นที่ “เสี่ยง” และ “น่าสงสัย” การค้าขาย การเดินทาง หรือแม้แต่ความสัมพันธ์เชิงเครือญาติข้ามพรมแดน ถูกทำให้กลายเป็นกิจกรรมที่ต้องถูกเฝ้าระวังมากกว่าจะเป็นทุนทางสังคมที่ควรได้รับการส่งเสริม (Walker, 2012; Keyes, 2014)

ในระดับสังคมภายในประเทศ ชาตินิยมเชิงศีลธรรมยังมีผลในการทำให้ความหลากหลายทางชาติพันธุ์และวัฒนธรรมถูกจัดวางไว้ในลำดับชั้นของความเป็น “ไทยแท้” และ “อื่น” กลุ่มชาติพันธุ์หรือแรงงานข้ามชาติจากกัมพูชามักถูกเหมารวมเข้ากับภาพจำของศัตรูหรือภัยคุกคาม แม้ในความเป็นจริงกลุ่มคนเหล่านี้จะมีบทบาทสำคัญต่อเศรษฐกิจและสังคมไทยก็ตาม กระบวนการเหมารวมเช่นนี้สอดคล้องกับข้อสังเกตของยูวัล-เดวิส (Yuval-Davis, 2011) ที่ชี้ว่าชาตินิยมมักทำงานผ่านการควบคุมขอบเขตของการเป็นสมาชิก (Belonging) และการกำหนดว่าใครคู่ควรกับการได้รับการคุ้มครองจากรัฐและสังคม

ผลกระทบอีกประการหนึ่งคือการทำให้ประเด็นเชิงโครงสร้าง เช่น ความยากจน ความเหลื่อมล้ำ และการพัฒนาที่ไม่เท่าเทียมในพื้นที่ชายแดน ถูกกลบด้วยวาทกรรมศีลธรรมเรื่องความมั่นคงและศักดิ์ศรีของชาติ การเน้นย้ำภัยจาก “ภายนอก” ทำให้ปัญหาภายในถูกผลักออกจากวาระสาธารณะ และลดทอนความเร่งด่วนของการปฏิรูปเชิงนโยบายที่มุ่งแก้ไขรากเหง้าของความเปราะบางในพื้นที่ชายแดน (Scott, 2009; Glassman, 2010) ในแง่นี้ชาตินิยมเชิงศีลธรรมจึงทำหน้าที่เบี่ยงเบนความสนใจจากโครงสร้างอำนาจและความรับผิดชอบของรัฐเอง การทำให้ความขัดแย้งชายแดนถูกทำให้เกี่ยวข้องกับศีลธรรมอย่างเข้มข้น ยังส่งผลกระทบต่อจินตนาการทางการเมืองของสังคมในระยะยาว โดยจำกัดความเป็นไปได้ในการคิดถึงรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างรัฐที่ตั้งอยู่บนความร่วมมือและการอยู่

ร่วมกันอย่างสันติ เมื่อกรอบ “ถูก-ผิด” และ “รักชาติ-ทรยศชาติ” กลายเป็นกรอบหลัก การเจรจา การประนีประนอม และการยอมรับความซับซ้อนทางประวัติศาสตร์ย่อมถูกมองว่าเป็นความอ่อนแอมากกว่าคุณค่าทางการเมือง

โดยสรุปชาตินิยมเชิงศีลธรรมมิได้ส่งผลเพียงต่อระดับนโยบายหรือวาทกรรมของรัฐ แต่แทรกซึมลงไปในความสัมพันธ์ทางสังคม จินตนาการร่วม และชีวิตประจำวันของผู้คนทั้งในพื้นที่ชายแดนและสังคมไทยโดยรวม การตระหนักถึงผลกระทบเหล่านี้เป็นเงื่อนไขสำคัญในการเปิดพื้นที่ให้เกิดการทบทวนกรอบศีลธรรม และแสวงหาแนวทางการจัดการข้อพิพาทชายแดนที่ยึดโยงกับศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์และความอยู่ร่วมกันมากกว่าการผลิตซ้ำภาพศัตรูอย่างไม่สิ้นสุด

5. การเมืองของความทรงจำและประวัติศาสตร์ที่ถูกเลือกเล่า

5.1 การท้าทายชาตินิยมเชิงศีลธรรม: การอ่านความขัดแย้งชายแดนผ่านศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์

การก้าวพ้นกรอบชาตินิยมเชิงศีลธรรมในข้อพิพาทชายแดนไทย-กัมพูชา จำเป็นต้องเริ่มจากการท้าทายสมมติฐานพื้นฐานที่ทำให้ “ชาติ” ถูกยกขึ้นเป็นหน่วยศีลธรรมสูงสุดเหนือมนุษย์ปัจเจก แนวคิดเรื่องศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ (Human dignity) ในทางสังคมศาสตร์และสิทธิมนุษยชนเสนอให้มนุษย์ทุกคนมีคุณค่าโดยกำเนิด ไม่ขึ้นกับสัญชาติ ชาติพันธุ์ หรือพรมแดนรัฐชาติ การอ่านความขัดแย้งผ่านกรอบนี้จึงช่วยเปิดพื้นที่ให้มองเห็นผู้คนในพื้นที่ชายแดน ไม่ใช่ในฐานะตัวแทนของชาติ หากแต่เป็นมนุษย์ที่มีชีวิต ความทรงจำ และความเปราะบางเฉพาะตัว (Donnelly, 2013; Sen, 2009)

การเปลี่ยนกรอบเช่นนี้มีนัยสำคัญต่อการทำความเข้าใจความรุนแรงเชิงวาทกรรมที่เกิดจากการสร้างภาพ “ศัตรู” เมื่อศีลธรรมถูกผูกขาดโดยชาติ ความทุกข์ยากของอีกฝ่ายย่อมถูกทำให้มองไม่เห็นหรือถูกลดทอนคุณค่าในทางกลับกัน กรอบศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ทำให้ความทุกข์ของประชาชนทั้งสองฝั่งพรมแดนมีสถานะเท่าเทียมกัน และสามารถถูกนำมาพิจารณาในฐานะต้นทุนทางศีลธรรมของความขัดแย้งมากกว่าจะเป็นผลข้างเคียงที่ยอมรับได้ (Butler, 2009)

นอกจากนี้การท้าทายชาตินิยมเชิงศีลธรรมยังเกี่ยวข้องกับการรื้อถอน “ศีลธรรมแบบรัฐศูนย์กลาง” ที่ทำให้เสียงของรัฐและสถาบันความมั่นคงถูกยกระดับเหนือประสบการณ์ของประชาชนชายแดน งานของสกอตต์ (Scott, 2009) ชี้ให้เห็นว่ารัฐมักมองพื้นที่ชายแดนผ่านเลนส์ความมั่นคงและการควบคุม มากกว่าการรับฟังตรรกะชีวิตของผู้คนในพื้นที่ การนำศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์มาเป็นกรอบวิเคราะห์จึงช่วยให้ประสบการณ์ของชาวบ้านแรงงานข้ามชาติ และกลุ่มชาติพันธุ์ กลับมาเป็นศูนย์กลางของการอภิปรายเชิงศีลธรรม

ในเชิงการเมือง การอ่านความขัดแย้งผ่านศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ยังเปิดโอกาสให้ตั้งคำถามต่อการใช้ความทรงจำทางประวัติศาสตร์อย่างเลือกสรร การยกย่องอดีตในฐานะเรื่องเล่าศักดิ์สิทธิ์ของชาติ มักมาพร้อมกับการละเลยประวัติศาสตร์ของการอยู่ร่วมกัน การแลกเปลี่ยน และการพึ่งพาซึ่งกันและกันข้ามพรมแดน การฟื้นคืนความ

ทรงจำเหล่านี้ไม่ใช่เพื่อปฏิเสธความขัดแย้ง หากแต่เพื่อทำให้ความขัดแย้งถูกมองว่าเป็นหนึ่งในหลายชั้นของประวัติศาสตร์มนุษย์ ไม่ใช่แก่นแท้ของความสัมพันธ์ระหว่างผู้คน (Assmann, 2011; Anderson, 2006)

ดังนั้นการทำลายชาตินิยมเชิงศีลธรรมมิได้หมายถึงการปฏิเสธชาติหรืออธิปไตยของรัฐ หากแต่เป็นการลดสถานะของชาติจาก “ผู้ตัดสินศีลธรรมสูงสุด” ลงมาเป็นหนึ่งในหลายกรอบที่ต้องอยู่ภายใต้หลักศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ การขยับกรอบคิดเช่นนี้เป็นจุดตั้งต้นสำคัญในการจินตนาการรูปแบบการจัดการข้อพิพาทชายแดนที่ไม่ตั้งอยู่บนการผลิตซ้ำศัตรู หากแต่เปิดพื้นที่ให้กับความเห็นอกเห็นใจ ความยุติธรรม และการอยู่ร่วมกันในระยะยาว การอ่านข้อพิพาทชายแดนผ่านกรอบศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ย่อมเผชิญข้อจำกัดเชิงโครงสร้างในบริบทการเมืองจริงของรัฐชาติในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งยังคงยึดโยงความชอบธรรมทางการเมืองเข้ากับอธิปไตย ความมั่นคง และศีลธรรมแบบรัฐศูนย์กลางอย่างแน่นหนา ภายใต้โครงสร้างเช่นนี้ศักดิ์ศรีของรัฐและดินแดนมักถูกยกขึ้นเหนือศักดิ์ศรีของมนุษย์ปัจเจก โดยเฉพาะในพื้นที่ชายแดนที่ถูกกำกับด้วยตรรกะความมั่นคงและการทหาร เสี่ยงของชุมชนชายแดน แรงงานข้ามชาติ และกลุ่มชาติพันธุ์จึงมักถูกทำให้เป็นเสียงที่ไม่มีสถานะทางศีลธรรมและการเมืองอย่างแท้จริง นอกจากนี้ วัฒนธรรมทางการเมืองที่ผูกความดี ความถูกต้อง และความจงรักภักดีเข้ากับชาติ ยังทำให้กรอบศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ถูกมองว่าเป็นแนวคิดที่ทำลายอำนาจอธิปไตยหรือไม่สอดคล้องกับบริบทท้องถิ่น ด้วยเหตุนี้กรอบศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์จึงไม่อาจถูกมองว่าเป็นสูตรสำเร็จเชิงนโยบาย หากแต่ควรถูกวางตำแหน่งเป็นกรอบวิพากษ์เชิงบรรทัดฐานที่ทำหน้าที่เปิดโปงข้อจำกัดของการเมืองแบบรัฐศูนย์กลาง และตั้งคำถามต่อการผูกขาดศีลธรรมโดยรัฐชาติ อันเป็นเงื่อนไขสำคัญในการจินตนาการความเป็นไปได้ใหม่ของการจัดการข้อพิพาทชายแดนในระยะยาว

5.2 จริยธรรมแห่งความทรงจำร่วมและความเป็นไปได้ของสันติภาพข้ามพรมแดน

หากการเมืองของความทรงจำเป็นพื้นที่ที่ชาตินิยมเชิงศีลธรรมทำงานอย่างเข้มข้น การทำลายกรอบดังกล่าวย่อมต้องอาศัย “จริยธรรมแห่งความทรงจำร่วม” (Ethics of shared memory) เป็นเครื่องมือทางความคิด จริยธรรมลักษณะนี้มีได้มุ่งลบล้างความทรงจำของชาติใดชาติหนึ่ง หากแต่ตั้งคำถามต่อการผูกขาดความทรงจำโดยรัฐและชนชั้นนำ และเปิดพื้นที่ให้ความทรงจำที่หลากหลายโดยเฉพาะความทรงจำของผู้คนชายแดนได้รับการยอมรับในฐานะส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ร่วม (Assmann, 2011)

ในบริบทไทย-กัมพูชา ความทรงจำเกี่ยวกับพรมแดนมักถูกเล่าในกรอบของการสูญเสีย การคุกคาม และความคับแค้นทางศีลธรรม ซึ่งเอื้อต่อการผลิตซ้ำภาพ “เรา-เขา” อย่างต่อเนื่อง จริยธรรมแห่งความทรงจำร่วมเสนอให้มองความทรงจำเหล่านี้ในฐานะ “ความทรงจำที่ซ้อนทับกัน” (Entangled memories) ซึ่งไม่อาจแยกขาดออกจากกันอย่างเด็ดขาด การยอมรับว่าความทรงจำของแต่ละฝ่ายมีทั้งความเจ็บปวด ความกลัว และเหตุผลทางประวัติศาสตร์ของตนเอง เป็นก้าวแรกในการลดทอนสถานะศีลธรรมแบบขาว-ดำที่ชาตินิยมมักสร้างขึ้น (Ricoeur, 2004)

การขยับจากความทรงจำแบบแข่งขัน(Competitive memory) ไปสู่ความทรงจำแบบอยู่ร่วม (Coexistent memory) ยังมีนัยสำคัญต่อการสร้างสันติภาพในระยะยาว เพราะช่วยเปลี่ยนความขัดแย้งจากเรื่อง ของ “ศีลธรรมที่ถูกต้องเพียงฝ่ายเดียว” ไปสู่พื้นที่ของการเรียนรู้ร่วมและการยอมรับความไม่สมบูรณ์ของอดีต แนวคิดนี้สอดคล้องกับงานของเซน (Sen ,2009) ที่ชี้ว่าความรุนแรงจำนวนมากเกิดจากการยึดติดกับอัตลักษณ์ เดียวและเรื่องเล่าเดียว การเปิดให้มีพหุอัตลักษณ์และพหุความทรงจำจึงเป็นกลไกสำคัญในการลดแรงปะทะเชิง ศีลธรรม

ในเชิงปฏิบัติ จริยธรรมแห่งความทรงจำร่วมสามารถสะท้อนออกมาในนโยบายและแนวปฏิบัติหลากหลาย ระดับ ตั้งแต่การออกแบบหลักสูตรประวัติศาสตร์ที่นำเสนอข้อพิพาทชายแดนอย่างซับซ้อนและไม่ยกย่องฝ่ายใด ฝ่ายหนึ่งเป็นศีลธรรมสูงสุด ไปจนถึงการสนับสนุนพื้นที่วัฒนธรรมข้ามพรมแดน เช่น พิพิธภัณฑสถาน เวทีเล่าเรื่อง หรือโครงการแลกเปลี่ยนของเยาวชนชายแดนซึ่งช่วยทำให้ “อีกฝ่าย” กลับมาเป็นมนุษย์ที่จับต้องได้ มากกว่าภาพ คัดรูเชิงนามธรรม (Keyes, 2014; Walker, 2012)

ท้ายที่สุดการสร้างสันติภาพข้ามพรมแดนมีอาจเกิดขึ้นได้ หากยังคงยึดติดกับศีลธรรม ที่ชาตินิยมเชิง ศีลธรรมผลิตซ้ำอย่างต่อเนื่อง จริยธรรมแห่งความทรงจำร่วมจึงทำหน้าที่เป็นสะพานเชื่อมระหว่างการวิพากษ์อดีต กับการจินตนาการอนาคตโดยเสนอให้ความทรงจำไม่ใช่อาวุธทางการเมือง หากแต่เป็นพื้นที่ของความรับผิดชอบ ร่วมต่อศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของผู้คนทั้งสองฝั่งพรมแดน และเป็นเงื่อนไขสำคัญของการอยู่ร่วมกันอย่างสันติใน ภูมิภาคนี้

5.3 ความเป็นไปได้ใหม่ในการจัดการข้อพิพาทชายแดน

จากการวิพากษ์ชาตินิยมเชิงศีลธรรมและการเสนอกรอบศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ควบคู่กับจริยธรรมแห่ง ความทรงจำร่วม ส่วนนี้เสนอให้ขยับไปสู่ระดับเชิงนโยบายและเชิงโครงสร้าง เพื่อชี้ให้เห็นว่าการจัดการข้อพิพาท ชายแดนไทย-กัมพูชาไม่จำเป็นต้องผูกติดกับกรอบความมั่นคงและศีลธรรมเพียงประการเดียว หากแต่สามารถ ออกแบบพื้นที่ความเป็นไปได้ใหม่ที่ลดการผลิตซ้ำภาพศัตรูและความขัดแย้งเชิงศีลธรรมได้

ประการแรก ในระดับรัฐ จำเป็นต้องปรับกรอบนโยบายจากการเน้นอธิปไตยและความมั่นคงเชิงทหาร ไปสู่ การบริหารจัดการชายแดนในฐานะ “พื้นที่สังคม” (Social space) ที่มีผู้คนและความสัมพันธ์ข้ามพรมแดนเป็น ศูนย์กลาง แนวคิดนี้สอดคล้องกับงานของสกอตต์(Scott,2009) และวอลเคอ(Walker ,2012) ที่เสนอให้รัฐมอง พื้นที่ชายแดนอย่างละเอียดอ่อนต่อบริบทชีวิตจริง มากกว่าการกำหนดนโยบายจากศูนย์กลางโดยใช้ตรรกะ ศีลธรรมของชาติเป็นหลัก การยอมรับความซับซ้อนดังกล่าวช่วยลดแรงกดดันทางศีลธรรมที่ทำให้ทุกปัญหาถูก ตีความเป็นภัยต่อชาติ

ประการที่สอง ในระดับสถาบันความรู้และสื่อมวลชน ควรมีการส่งเสริมการผลิตความรู้และการรายงาน ข่าวที่ไม่ตกอยู่ภายใต้วาทกรรมชาตินิยมเชิงศีลธรรมแบบตายตัว การนำเสนอข้อพิพาทชายแดนในเชิง ประวัติศาสตร์สังคม ชีวิตประจำวัน และผลกระทบต่อมนุษย์มากกว่าการเน้นชัยชนะ-ความพ่ายแพ้ทางศีลธรรม

ของรัฐ จะช่วยขยายกรอบจินตนาการทางสาธารณะให้เห็นทางเลือกอื่นนอกเหนือจากความขัดแย้ง งานของ แอนเดอร์สัน (Anderson, 2006) และอัสส์มันน์ (Assmann, 2011) ชี้ให้เห็นว่าการเปลี่ยนเรื่องเล่าหลักเป็นปัจจัยสำคัญในการเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางการเมืองในระยะยาว

ประการที่สาม ในระดับชุมชนชายแดน การสร้างกลไกความร่วมมือข้ามพรมแดน เช่น เครือข่ายชุมชน การจัดการทรัพยากรร่วม หรือกิจกรรมวัฒนธรรมร่วม สามารถทำหน้าที่เป็น “การเมืองจากล่างขึ้นบน” ที่ท้าทายศีลธรรมแบบรัฐศูนย์กลางได้โดยตรง ความสัมพันธ์เชิงปฏิบัติการเหล่านี้ช่วยทำให้ภาพศัตรูที่ถูกผลิตในระดับชาติสูญเสียพลังทางศีลธรรม เพราะถูกแทนที่ด้วยประสบการณ์ร่วมของการพึ่งพาและความเป็นมนุษย์ที่จับต้องได้ (Keyes, 2014; Sen, 2009)

ท้ายที่สุดข้อเสนอเชิงนโยบายเหล่านี้มิได้มุ่งเสนอสูตรสำเร็จในการยุติข้อพิพาท หากแต่ชี้ให้เห็นว่า ความขัดแย้งชายแดนสามารถถูกจัดการภายใต้กรอบศีลธรรมที่เปิดกว้างและมีมนุษย์เป็นศูนย์กลางมากขึ้น การขยับจากชาตินิยมเชิงศีลธรรมไปสู่การรอบคอบคึกคักศรีความเป็นมนุษย์และความทรงจำร่วม จึงไม่เพียงเป็นข้อเสนอเชิงทฤษฎี หากแต่เป็นเงื่อนไขเชิงโครงสร้างในการสร้างสันติภาพที่ยั่งยืนและลดการใช้ข้อพิพาทชายแดนเป็นเครื่องมือทางการเมืองในอนาคต

การเสนอทางเลือกใหม่ในการจัดการข้อพิพาทชายแดนไม่ได้หมายถึงการปฏิเสธชาตินิยมโดยสิ้นเชิง หากแต่เป็นการทบทวนวิธีการใช้ชาตินิยมในสังคมรัฐชาติที่ร่วมสมัยอย่างมีวิจารณญาณ ชาตินิยมยังคงเป็นทรัพยากรทางสังคมที่มีพลังในการสร้างความผูกพันและความรับผิดชอบร่วมของสมาชิกในสังคม อย่างไรก็ตามการนำชาตินิยมมาใช้จำเป็นต้องถูกจำกัดไม่ให้ผูกขาดสถานะศีลธรรมสูงสุด หรือถูกใช้เพื่อทำให้ความขัดแย้งกลายเป็นเรื่องของความถูก-ผิดแบบตายตัว ในบริบทเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ การปรับใช้ชาตินิยมให้เหมาะสมจึงควรมุ่งไปสู่การวางชาติในฐานะกรอบคุณค่าหนึ่งที่ต้องอยู่ภายใต้หลักคึกคักศรีความเป็นมนุษย์ การยอมรับความหลากหลายของความทรงจำ และความรับผิดชอบต่อผลกระทบที่เกิดกับผู้คนจริงในสังคม การขยับเช่นนี้ช่วยให้ชาตินิยมสามารถทำหน้าที่เชื่อมโยงผู้คนโดยไม่จำเป็นต้องผลิตซ้ำภาพศัตรู และเปิดพื้นที่ให้การเมืองของความร่วมมือและการอยู่ร่วมกันมีความเป็นไปได้มากขึ้นในระยะยาว

สรุป

บทความนี้มุ่งวิเคราะห์ข้อพิพาทชายแดนไทย-กัมพูชาผ่านกรอบแนวคิด ชาตินิยมเชิงศีลธรรม และการเมืองของความทรงจำ เพื่อชี้ให้เห็นว่าความขัดแย้งดังกล่าวมิได้เป็นเพียงปัญหาด้านอธิปไตยหรือกฎหมายระหว่างประเทศ หากแต่เป็นกระบวนการทางสังคมและวัฒนธรรมที่รัฐและชนชั้นนำใช้ผลิตซ้ำความหมายทางศีลธรรม โดยการยกชาติขึ้นเป็นหน่วยตัดสิน “ถูก-ผิด” สูงสุด และทำให้การสร้างภาพ “ศัตรู” กลายเป็นสิ่งที่ดูชอบธรรมและหลีกเลี่ยงไม่ได้ การวิเคราะห์ชี้ให้เห็นว่า การเมืองของความทรงจำทำงานผ่านการเลือกจำ-ลืมอย่างเป็นระบบ โดยเน้นเรื่องเล่าความสูญเสียและคึกคักศรีของชาติ ขณะเดียวกันกลับทำให้ประวัติศาสตร์ของการอยู่ร่วม การ

พึ่งพา และชีวิตของผู้คนชายแดนถูกลดทอนหรือมองไม่เห็น กระบวนการนี้ไม่เพียงสร้างความชอบธรรมให้กับท่าที แข็งกร้าวของรัฐ แต่ยังปิดพื้นที่การวิพากษ์ และทำให้เสียงที่แตกต่างถูกตีตราว่าเป็นภัยต่อชาติ แสดงให้เห็นว่า ชาตินิยมเชิงศีลธรรมส่งผลกระทบต่อทั้งความสัมพันธ์ข้ามพรมแดนและสังคมภายในประเทศ ตั้งแต่การบั่น ทอนความไว้วางใจระหว่างชุมชนชายแดน การเหมารวมแรงงานและกลุ่มชาติพันธุ์ ไปจนถึงการกลบปัญหาเชิง โครงสร้าง เช่น ความเหลื่อมล้ำและความเปราะบางของพื้นที่ชายแดน ภายใต้กรอบศีลธรรมแบบรัฐศูนย์กลาง ความทุกข์ของมนุษย์จึงมักถูกทำให้เป็นเรื่องรองจากศักดิ์ศรีของชาติ เพื่อตอบโต้กรอบดังกล่าวเสนอให้หันมาอ่าน ข้อพิพาทชายแดนผ่าน ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ และ จริยธรรมแห่งความทรงจำร่วม ซึ่งช่วยลดสถานะของชาติจาก ผู้ตัดสินศีลธรรมสูงสุด และเปิดพื้นที่ให้ความทรงจำหลากหลาย โดยเฉพาะความทรงจำของผู้คนชายแดน ได้รับการ ยอมรับในฐานะส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ร่วม กรอบนี้ไม่ปฏิเสธชาติหรืออธิปไตย หากแต่ท้าทายการใช้ชาติเป็น เครื่องมือศีลธรรมในการผลิตซ้ำความขัดแย้ง ท้ายที่สุดการจัดการข้อพิพาทชายแดนไทย-กัมพูชาในอนาคต จำเป็นต้องขยับจากการเมืองของศัตรูไปสู่การเมืองของความรับผิดชอบร่วม ผ่านนโยบายที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง การผลิตความรู้และสื่อที่ไม่ตอกย้ำชาตินิยมเชิงศีลธรรม และการเสริมพลังความร่วมมือจากระดับชุมชน การเปลี่ยน กรอบคิดเช่นนี้เป็นเงื่อนไขสำคัญในการลดการใช้ข้อพิพาทชายแดนเป็นเครื่องมือทางการเมือง และเปิดทางสู่ ความสัมพันธ์ข้ามพรมแดนที่ตั้งอยู่บนศักดิ์ศรี ความเข้าใจ และสันติภาพที่ยั่งยืนในระยะยาว

เอกสารอ้างอิง

- Anderson, B. (2006). *Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism* (Rev. ed.). Verso.(Original work published 1983)
- Billig, M. (1995). *Banal nationalism*. SAGE Publications.
- Chambers, P., & Croissant, A. (Eds.). (2008). *Cultures and globalisation: Heritage, memory and identity*. SAGE Publications.
- Charnvit Kasetsiri, Sothirak, P., & Chachavalpongpun, P. (Eds.). (2013). *Preah Vihear: A guide to the Thai-Cambodian conflict and its solutions*. White Lotus Press.
- Hobsbawm, E., & Ranger, T. (Eds.). (2012). *The invention of tradition*. Cambridge University Press. (Original work published 1983)
- Hutchinson, J. (2005). *Nations as zones of conflict*. SAGE Publications.
- Keyes, C. F. (2008). *Asia's nationalism*. Routledge.
- McCargo, D. (2012). Mapping national anxieties: Thailand's southern conflict. *Journal of Southeast Asian Studies*, 43(3), 393-414. <https://doi.org/10.1017/S002246341200034X>
- Smith, A. D. (1999). *Myths and memories of the nation*. Oxford University Press.

- Thongchai Winichakul. (1994). *Siam mapped: A history of the geo-body of a nation*. University of Hawai'i Press.
- Thongchai Winichakul. (2001). Remembering/silencing the traumatic past: The ambivalent memories of the October 1976 massacre in Bangkok. *Cultural Anthropology*, 16(2), 243–283. <https://doi.org/10.1525/can.2001.16.2.243>
- Vickery, M. (2007). Cambodia and its neighbors in the 15th century. *Asia Research Institute Working Paper Series*, No. 84. National University of Singapore.
- Wyatt, D. K. (2003). *Thailand: A short history* (2nd ed.). Yale University Press.
- Wolters, O. W. (1999). *History, culture, and region in Southeast Asian perspectives* (Rev. ed.). Cornell Southeast Asia Program Publications.
- Zhang, Y., & He, K. (2020). Nationalism, historical memory, and territorial disputes: East and Southeast Asian perspectives. *Asian Journal of Political Science*, 28(3), 257–275. <https://doi.org/10.1080/02185377.2020.1816575>